

УДК 378502/504-051

Віталій Гончарук

ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Одним із пріоритетних завдань перед державами світового співтовариства в цілому та перед Україною зокрема є формування екологічної культури особистості, яка охоплює екологічно зорієнтовану свідомість і поведінку. Мета дослідження полягає у розкритті загальнофілософських підходів до формування екологічної культури студентів у процесі їх професійної підготовки. Зроблено висновок, що цілісність екологічної культури студентів виявляється на трьох рівнях: особистісних цінностях; ментальності, традиціях, звичаях, історичному досвіді народу; релігійних і філософських системах. Вона передбачає постійне збагачення студентів екологічними знаннями, формування у них екологічних навичок і вироблення активної природоохоронної позиції у житті.

Ключові слова: екологічна культура, студенти природничих спеціальностей, екологічна освіта, екологічні переконання, екологічні цінності, екологічний світогляд, екологічне виховання, екологічно зорієнтована свідомість.

One of the priority tasks for the states of the world community as a whole and for Ukraine in particular is the ecological culture formation of a personality, which covers an environmentally oriented consciousness and behavior. The purpose of the research is to describe general philosophical approaches to the ecological culture formation of natural sciences' students in the process of their vocational training. We used such methods of scientific research: theoretical methods (analysis, synthesis, generalization, systematization, specification, comparison) and empirical (observation, interviewing, questioning, testing). It is concluded that at higher educational establishments appropriate conditions for the future teacher's ecological culture formation are created, the development of his behavior based on humanistic values orientations and installations on a reasonable attitude to nature. It is established that the integrity of students' ecological culture is shown at three levels: personal values; mentality, traditions, customs, people historical experience; religious and philosophical systems. It allows for the continuous students' enrichment with environmental knowledge, the formation of their ecological skills and the development of an active nature conservation position in life.

Key words: ecological culture, students of natural specialties, ecological education, ecological beliefs, ecological values, ecological world outlook, ecologically oriented consciousness.

Реформування системи освіти в Україні та її інтеграція в європейський освітній простір спонукають до концептуального переосмислення професійної підготовки майбутніх учителів. Згідно з новими вимогами до педагогічних кадрів основні зусилля ЮНЕСКО спрямовані на розвиток екологічної освіти, сприяння проведенню аналізу та оцінки національних освітніх систем, розробці та здійсненню реформ у галузі освіти з метою покращення її якості та адаптації до потреб суспільства. Тому проблема пошуку ефективних шляхів і методів реалізації професійної підготовки майбутніх учителів залишається актуальною в сучасній педагогічній теорії і практиці.

Запит на професіоналізм і творчість педагога, здатного працювати в сучасних освітніх системах, актуалізується в умовах формування загальноєвропейського освітнього простору. На сучасному етапі розвитку української держави помітно зростає увага до наукових досліджень, спрямованих на удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя. Сучасна педагогічна наука передбачає реформування системи освіти в Україні. Зміна життєдіяльності суспільства і розширення міжнародних зв'язків потребує від сучасної освіти підвищення рівня майбутніх фахівців, формування і розвитку психологічно грамотних і висококваліфікованих педагогів, зокрема учителів природничих дисциплін.

У державних і міжнародних документах з охорони природного середовища та раціонального природокористування, зокрема, у Порядку денному на XXI століття, Стратегії ЄЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку, у Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про середню загальну освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції екологічної освіти в Україні одним із пріоритетних завдань перед державами світового співтовариства в цілому та перед Україною зокрема, поставлено завдання формування екологічної культури суспільства, відповідального ставлення до природи через екологічну освіту та виховання [9, с. 19; 10, с. 5].

Сучасний етап науково-педагогічних досліджень характеризується подальшим пошуком нових ефективних варіативних систем, моделей, інноваційних технологій і методики покращення рівня якості професійної підготовки фахівців у галузі екологічної культури, особливо сьогодні, у період входження України до європейського освітнього простору.

Значна увага у педагогічній науці нині надається формуванню екологічної культури особистості, починаючи з раннього дитячого віку, організації й удосконаленню системи екологічної освіти й виховання. Методологічні підходи на засадах філософії та концептуальні положення екологічної освіти й виховання відображені у працях Г. Білявського,

В. Бровдія, М. Дробнохода, О. Захлебного, І. Зверева, М. Кисельова, В. Крисаченка, Л. Лук'янової, Г. Пустовіта та ін., формування готовності вчителя до екологічної освіти й виховання (О. Безпалько, О. Біда, В. Воробей, О. Главацька, О. Дорошко, А. Канапацький, Т. Корнер, Т. Кучай, Л. Лук'янова, Т. Нінова, С. Совгіра, ін.). Філософські аспекти проблеми екологічної освіти було порушені у працях М. Бауера, Є. Гірусова, М. Дробнохода, Л. Курняк, В. Крисаченко та ін.

Загальне погіршення екологічної ситуації у світі та в Україні пов'язане з виробничою діяльністю людини і тому потребує невідкладного розроблення заходів щодо підвищення відповідальності людини за наслідки своєї трудової діяльності. Це визнається не лише екологами (Г. Білявський, В. Бровдій, М. Падун, Н. Реймерс, Р. Фурдуй), а й філософами (В. Вернадський, М. Верніков, М. Дробноход, М. Кисельов, В. Крисаченко, Н. Моїсеєв, В. Хесле, К. Ясперс), соціологами (С. Баньковська, Д. Маркович, О. Садтовський), психологами (Н. Бездорога, С. Дерябо, О. Максименко, В. Ясвін) та педагогами (Л. Лук'янова, О. Плахотник, Г. Пустовіт, Г. Тарасенко).

Загальні положення екологічної освіти і виховання, питання формування екологічної культури особистості вивчали Г. Беленька, І. Борисова, А. Волкова, О. Захлебний, І. Зверев, В. Крисаченко, О. Лабенко, С. Лебідь, Н. Лисенко, І. Матрусов, О. Машенко, Р. Науменко, Л. Печко, О. Пруцакова, Г. Пустовіт, І. Родигіна, М. Соннова, А. Степанюк, І. Суравегіна, В. Скребець, Л. Тарасов, М. Хилько, С. Шмалей, В. Ясвін, А. Ясинська та ін.

Мета дослідження полягає у розкритті загальнофілософських підходів до формування екологічної культури студентів у процесі їх професійної підготовки. Для досягнення мети застосовувалися теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, конкретизація, порівняння та зіставлення) та емпіричні (спостереження, інтерв'ювання, анкетування, тестування) методи наукового дослідження.

Значний методологічний, світоглядний і загалом соціокультурний резонанс від усього, що стосується екології, робить останню надзвичайно філософічною, вважає Г. Науменко. Саме філософсько-світоглядний рівень аналізу екологічної проблематики спроможний звести роз'єднаний конкретно-екологічний матеріал до єдиної системи, надати екологічній освіті визначеності й концептуалізації. Загалом екологія стає важливим епістемологічним фактором сучасного наукового дослідження і необхідним компонентом становлення нової системи освіти [5, с. 11]. Науковець вважає, що екологія як наукова дисципліна є специфічним, неоднозначним і надзвичайно складним предметом для залучення до освітянського процесу, оскільки предметне поле й методика викладання екології характеризуються певною невизначеністю.

Аналіз історичного аспекту екологічної освіти дав можливість

В. Танській виділити такі чотири періоди у розвитку екологічної освіти:

- період екологічної міфології (до XIV ст.), емпіричної екології (XIV ст. – перша половина XIX ст.);
- становлення екології як науки (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.);
- виокремлення соціальної екології, становлення системи екологічної освіти (70-ті роки XX – XXI ст.);
- сучасний етап становлення та розвитку підготовки майбутніх учителів біології [7, с. 15].

Значний інтерес у контексті нашого дослідження викликають аналітичні узагальнення генезису світоглядних підвалин екологічної культури, здійснені Г. Науменком. Вони свідчать про те, що первісна людина сприймала природу синкретично, як щось єдине і недиференційоване. Вона більше прагнула пристосуватись до довкілля, істотно не порушуючи його рівноваги. В античні часи сформувався такий архетип сприйняття природи, за якого вона розглядалась раціоналістично, схематично. У післяантичний період, з відокремленням філософії як форми духовної культури від конкретного наукового знання, природа дедалі частіше стає об'єктом раціонально-пізнавального інтересу і трудової активності людини.

Аналіз праць класиків філософської і природознавчої наук показав, що розвиток поглядів на проблеми екології пройшов шлях від утилітарного до естетичного й гуманного ставлення. Відношення «людина – природа» зазнали тривалої еволюції і в західній, і у вітчизняній культурі: від проблеми впливу природи на людину до використання людьми довкілля. Виявлене співвідношення екології й культури сприяло появі «культурної екології» або «екологічної культури», що одержала широке висвітлення у працях таких учених, як О. Захлебного, М. Кисельова, І. Суравегіної, Г. Тарасенко.

Екологічна культура – це невід'ємний компонент духовного світу людини, який охоплює екологічно зорієнтовану свідомість і поведінку, в основі яких лежать гуманістично-ціннісні орієнтації й установки у ставленні до природи. Складовими компонентами екологічної культури є екологічне світосприйняття, екологічна свідомість, екологічні переконання, екологічна самосвідомість, екологічне світорозуміння й екологічна діяльність [6, с. 3]. М. Моїсеїв вважає, що формування екологічної культури особистості повинне стати незамінною частиною діяльності всієї системи навчання [5, с. 12]. У навчально-виховному процесі впливати на екологічну свідомість молодих людей повинен, насамперед, учитель, у якого екологічну культуру сформовано на високому рівні.

Як вважає О. Чернікова, екологічна культура майбутнього вчителя біології – це наявність високого ступеня загальної духовної культури, міждисциплінарних глобальних уявлень, понять про екологічну проблему, усвідомлення, що людина – це частина природи, оволодіння системою

наукових екологічних умінь і навичок [8, с. 16].

В. Крисаченко розглядає феномен екологічної культури у єдності його теоретичних, світоглядних і предметно-практичних аспектів [2, с. 8].

Складовими екологічної культури вважаємо екологічну освіту, набуття вмінь та досвіду вирішення екологічних проблем, свідоме ставлення до природи, практичну участь у покращенні природокористування. До них додаються й загальні елементи екологічної культури: знання, відносини, діяльність. Оцінюючи це з точки зору педагогіки, слід сказати, що на духовні компоненти екологічної культури слід звертати особливу увагу.

Важливим компонентом екологічної культури є еколого-виправдана поведінка, яка передбачає звичку екологічно доцільної поведінки, діяльності, активну пропаганду екологічних ідей, особисту участь у практичних справах щодо захисту навколишнього середовища.

Екологічна компетентність майбутнього вчителя природничих дисциплін є цілісною системою, яка складається з набутих екологічних цінностей, засвоєних екологічних знань, способів діяльності із вивчення і дослідження явищ, об'єктів і процесів навколишнього середовища, реалізації функцій екологічної освіти у професійній діяльності без порушення рівноваги у системі «суспільство – природа» [3, с. 8]. С. Дерябо та В. Ясвіна виділяють антропоцентричний та екоцентричний її різновиди. Важливе значення для формування екологічної компетентності має саме екоцентрична екологічна свідомість, що забезпечує розуміння особистістю суті екологічних проблем, їх природи і джерел розвитку, розуміння ролі й можливостей екологічної освіти у розв'язанні екологічних проблем; потреба особисто брати участь у природоохоронних заходах, моральна відповідальність у стосунках із природою; вміння проводити просвітницьку роботу [1, с. 12]. На противагу екоцентричній, антропоцентрична екологічна свідомість характеризується протиставленням людини, як найвищої цінності, і природи як її власності; природа розглядається як об'єкт односторонньої дії людини; характер мотивів і цілей взаємодії людини і природи носить прагматичний характер [1, с. 7–8].

З метою формування екологічної культури студентів здійснювалася екологізація змісту навчальних предметів, що було відображено у робочих програмах, за якими проводилося навчання. Під час занять у закладі вищої освіти викладачі успішно здійснювали докорінну перебудову мислення й поведінки студентів, спрямовану на розуміння єдності людини і природи. Студенти переконувалися у тому, що природне довкілля – це не просто природне середовище існування, а форма, в якій відбувається зростання людини як повноцінної особистості.

Отже, головною фігурою у формуванні екологічної культури майбутніх поколінь є учитель, зокрема, учитель природничих дисциплін. Тому фахова підготовка студентів, їх екологічна освіта, культура, готовність до

природоохоронної та еколого-натуралістичної роботи з учнями, громадянська позиція і, зрештою, екологічна культура та екологічна компетентність є важливою складовою професійної підготовки учителів. Головним чинником формування екологічних переконань майбутніх вчителів є створення єдиної системи освіти і виховання, орієнтованої на пріоритет екологічних цінностей, розвинену екологічну свідомість та мораль, активно-діяльне відношення особистості до природного оточення. Але певний обсяг екологічних знань автоматично не приводить до екологічно виваженої поведінки, до формування екологічної культури в системі ціннісних орієнтацій студентської молоді. Знання мають набути соціального і культурного осмислення і усвідомлення природи як духовної цінності. Стимулюючи екологічну освіту і самоосвіту, практична діяльність водночас є своєрідним трансформатором у процесі вироблення переконань у магістральному напрямку виховання свідомого і відповідального ставлення до природи, тобто високої екологічної свідомості.

Виявлення сучасних підходів до організації навчального процесу при створенні творчого середовища та розробка методичної системи підготовки майбутніх учителів до формування екологічної культури будуть наступними завданнями у дослідженні аналізованої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерябо С. Д. Экологическая психология и педагогика / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 476 с.
2. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібник / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://geoknigi.com/book_view.php?id=1182.
3. Логвінова Я. О. Формування екологічної компетентності майбутнього викладача біології в процесі вивчення природничих дисциплін : автореф дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Я. О. Логвінова. – Кіровоград, 2014. – 20 с.
4. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы. Эколого-политический анализ / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1994. – 47 с.
5. Науменко Г. Г. Освіта як системний чинник формування екологічної культури майбутніх вчителів : автореф. дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.10 / Г. Г. Науменко ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 20 с.
6. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі) : дис. канд. наук : 13.00.04 / Світлана Василівна Совгіра. – Умань, 1999. – 160 с.
7. Стрижак С. В. Науково-методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін у вищих педагогічних

- навчальних закладах : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / С. В. Стрижак ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2005. – 22 с.
8. Чернікова О. В. Підготовка майбутніх учителів біології до формування екологічної культури старшокласників : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / О. В. Чернікова ; Південноукраїнський державний педагогічний університет (м. Одеса) імені К. Д. Ушинського, Одеса, 2004. – 21 с.
 9. Environmental Education Activities for primary Schools: Suggestions for making and using low cost equipment. – Produced by the International Centre for Conservation Education for UNESCO-UNEP International Environmental Education Programme (IEEP). – 1990. – n. 21.
 10. Incorporating Environmental Education into the Primary School Curriculum: A Teacher's Manual. – Malta: University of Malta; Maltese National Commission for UNESCO, 1991. – 81 p.